

Het openbaar lager onderwijs in IJsselstein in de eerste helft der 19de eeuw

I

door Agnes Jonkers

Ter inleiding

De geschiedschrijving van het lager onderwijs heeft zich lange tijd voornamelijk bepaald tot de geschiedenis van de onderwijswetgeving en de schoolstrijd. De ontwikkeling van de onderwijspraktijk heeft heel wat minder aandacht gekregen.

De laatste jaren is daar enige verandering in gekomen. Als voorbeeld noemen we het buitengewoon informatieve boek van E. P. de Booy „De Weldaet der Scholen. Het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19de eeuw” (1977), dat is gebaseerd op grondig archiefonderzoek (IJsselstein behoorde in de door De Booy onderzochte periode niet tot de provincie Utrecht). Inmiddels is van dezelfde auteur een even gedegen studie verschenen, „Kweekhoven der wijsheid. Basis- en vervolgonderwijs in de steden van de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19de eeuw” (1980).

Nieuwsgierig naar de onderwijspraktijk in het verleden en geïnspireerd door de studie van De Booy besloten twee studenten geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht hun doktoraalscriptie te wijden aan dit onderwerp. Diny Beem en Els Muijlaert kozen de plaatsen Linschoten, Jutphaas, Montfoort en IJsselstein en doken in de archieven. Uit de gemeentearchieven van Linschoten en Jutphaas werden zij niet veel wijzer over de praktijksituatie ter plaatse. Dat is de reden geweest dat zij de overige twee gemeentearchieven lieten voor wat ze waren en hun speurtocht elders voortzetten. De Verslagen van de Distriksschoolopziener bleken veel meer gegevens te bevatten. Hun onderzoek is daarom voornamelijk gebaseerd op deze bron.

Voor het archiefwerk en het schrijven van het onderzoekverslag is er een werkverdeling gemaakt. Beem nam o.a. IJsselstein voor haar

rekening. Uit het door haar verzamelde materiaal heb ik het volgende artikel samengesteld. Verwijzingen heb ik in deze tekst achterwege gelaten, men leze daarvoor de oorspronkelijke versie.

Onderwijs in het begin der 19e eeuw

Het onderzoek naar de praktijk van het onderwijs van Beem en Muijlaert beslaat zo'n vijftig jaar, van 1806 tot 1857. 1806 werd als beginpunt genomen, omdat in dat jaar een schoolwet werd afgekondigd die een wijziging inluidde voor het lager onderwijs. Die wet bleef van kracht tot 1857. De twee belangrijkste maatregelen van de schoolwet uit 1806 hadden betrekking op het toezicht op de scholen en op de kwaliteit van het onderwijzend personeel. Over beide punten zullen we nu iets vertellen. Allereerst het toezicht op de scholen.

De overheid vond het noodzakelijk er streng op toe te zien, dat een aantal veranderingen in het onderwijs ook daadwerkelijk werd doorgevoerd. Bijv. de overgang van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs (het eerste is te vergelijken met wat wij tegenwoordig individueel onderwijs noemen, terwijl klassikaal ook wel wordt aangeduid als frontaal onderwijs). Verder werd bij wet vastgelegd welke vakken gegeven moesten worden: lezen, schrijven, rekenen, taal, godsdienst en bijbelkennis (in algemeen christelijke en niet in leerstellige zin, het was immers openbaar onderwijs). Adriaan van den Ende, de geestelijk vader van de onderwijswet, omschreef het doel van het onderwijs als volgt: „Alle Schoolonderwijs zal zoodanig moeten worden ingerigt, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen

ontwikkeld, en zij zelven opgeleid worden tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden”.

Behalve kontrôle op de naleving van bovengenoemde zaken, hielden de schoolopzieners ook lezingen over vraagstukken van instructie en opvoeding en stimuleerden zij onderwijzers tot verdere studie door de oprichting van studiegenootschappen. De inspektie speelde destijds duidelijk een actieve rol op het terrein van de onderwijsvernieuwing.

De tweede belangrijke maatregel zoals vastgelegd in de wet, betrof de kwaliteit van de onderwijzers. Daar was in onderwijskundig opzicht veel op aan te merken. Voorheen stond bij de benoeming van een onderwijzer de vraag naar zijn geschiktheid als kosten of voorzanger voorop. Vanaf 1806 werden er andere eisen gesteld aan de onderwijzer: hij moest via examens zijn bekwaamheid voor het onderwijs tonen.

In de schoolwet van 1806 werd een onderscheid gemaakt in openbaar en bijzonder onderwijs. Onder openbaar onderwijs werden die scholen gerekend die geheel of gedeeltelijk uit publieke middelen werden bekostigd. Het bijzonder onderwijs werd onderscheiden in bijzondere scholen eerste klasse (uitgaande van een charitatieve instelling: de diakonie, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, enz.) en bijzondere scholen tweede klasse (uitsluitend uit particuliere middelen gefinancierd). De scholen in de studie van Beem en Muijlaert zijn alle openbare scholen, uitgezonderd de school aan de Achtersloot die gerekend werd tot een bijzondere van de tweede klasse. Af en toe bestond er in IJsselstein ook wel een bijzondere school van de eerste klasse, maar daarover later (wie uitvoeriger geïnformeerd wil worden over het volksonderwijs in het begin van de 19de eeuw leze het zojuist verschenen artikel van H. van Setten „Opvoedend Onderwijs” in COMENIUS, jrg. 2, nr. 1).

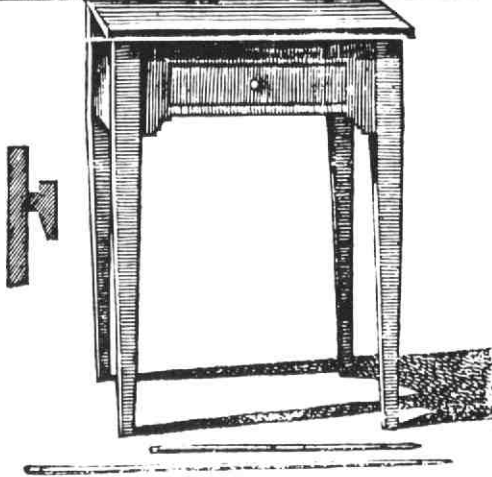
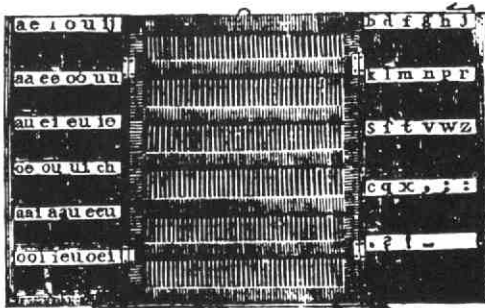
Dat de overheid zich juist in deze periode actief betoont op het terrein van het onderwijs, zich gaat bemoeien met de verbetering van de inhoud en kwaliteit van het onderwijs en zich sterk afzet tegen de Kerk (die tot dan het monopolie op onderwijs

bezat), heeft alles te maken met de revolutionaire woelingen van die jaren. De Bataafse Republiek wordt geleid (weliswaar niet eengesind) door mannen, die worden gedreven door het politieke ideaal een democratie te grondvesten. Binnen het geheel van politiek radikale opvattingen past de overtuiging dat het volk verheven moet worden uit zijn ellendige, armoedige staat. Onwetendheid wordt gezien als een van de oorzaken van de droeve levensomstandigheden waarin een groot deel van het Nederlandse volk in de loop der 18de eeuw is komen te verkeren. Het onderwijs kan, zo meende men, een bijdrage leveren aan het bestrijden van de onkunde onder de bevolking.

Met de aanvaarding van de wet van 1806 geeft de overheid er blijk van, zich te willen inzetten voor het verbreiden van kennis - én beschaving - onder het gehele volk. Maar het blijft een vraag of de ouders het verlichte inzicht van de vernieuwers deelden. Hoe stond het met de belangstelling voor het openbaar onderwijs in IJsselstein?

Schoolbezoek en schoolverzuim

In de eerste helft van de negentiende eeuw ontbraken nog een wettelijk verbod op kinderarbeid en een wettelijke leerplicht. Het is dus maar de vraag of kinderen in de leeftijd van vijf, zes jaar tot ongeveer twaalf jaar, de leeftijdsgroep die „schoolpligtig” werd geacht, ook werkelijk naar school gingen. Misschien bleven ze wel gewoon thuis om, net als hun ouders vroeger, al heel jong een handje te helpen bij allerlei karweitjes rond huis en hof. In IJsselstein stonden de kinderen in elk geval niet te dringen op de stoep bij schoolmeester Spiering. In 1824 gingen van de 315 kinderen in de leeftijd van vijf tot veertien jaar slechts 115 kinderen naar school. De ontstemde schoolopziener Arntzenius is zes jaar later evenmin te spreken over de situatie want hij merkt op „... naar de bevolking gerekend moest dit getal grooter zijn, en in 1835 „deze school behoorde volkrijker te zijn, wanneer men het aantal schoolgaande met dat der schoolpligtige vergelijkt”. Pas na 1840 nam het schoolbezoek geleidelijk toe. Bezocht in 1845 slechts 27,4% van de (schoolplichtige) jongens regelmatig de school, in 1851 is dat opgelopen tot 48,7%. Voor meisjes bedroegen deze

percentages resp. 16,5% en 33,3%.

Veel kinderen hebben dus nooit een stap gezet in de openbare school. Daarnaast was er een aantal kinderen dat wel stond ingeschreven, maar niet altijd kwam opdagen. Meer dan eens komen dan ook klachten over ongeregeld schoolbezoek. Uit de verslagen van de schoolopziener blijkt, dat, in ieder geval tot 1834, de seizoenarbeid van invloed was op het al dan niet schoolgaan. De werkzaamheden op het land eisten vrijwel onmiddellijk na de winter de arbeidskracht van een deel der scholieren op. Tot in het najaar kon de hulp van deze kinderen, vooral de oudere, niet gemist worden. Zo waren er in het vroege najaar van 1823 minder leerlingen, omdat „... de hulp der grooteren aan hunne ouders in derzelver bedrijf noodig” was, in de zomer van 1827 ontbraken er 30 leerlingen „... wegens teengeschild en landbouw”, en weer zes jaar later wordt de vaststelling van het verzuim door 25 à 30 leerlingen gevolgd door de opmerking „deze vermindering is het gevolg van het begin der werkzaamheden van de geringere klasse”.

EERSTE LEESTAFEL.

	aa, a.	 ei.
	ee, e.		ouw, ou.
	ie, i.		auw, au.
	oo, o.		aauw, aa.
	uu, u.	 aal.
	ij.		eeuw, eeu.
	oe.	 ool.
	eu.		ieuw, ieu.
	ul.	 oei.

a, e, i, o, u. - aa, ee, ij, oo, uu. - oe, eu, ul.
ei, ie, ou, au. - aal, aa, eeu, ool. - ieu, oei.

Links: de zgn. letterkast van Rauwerda met boven de eerste leestafel. Deze werden na 1825 als lesmateriaal gebruikt.

Behalve seizoenarbeid zijn er nog andere omstandigheden die het schoolbezoek, met name de regelmaat van het schoolbezoek, in meerdere of mindere mate beïnvloeden. Vaak waren ouders niet in staat het onderwijs voor hun kinderen te bekostigen. Verder werd van kerkelijke zijde bezwaar aangetekend tegen de inhoudelijke opzet van het onderwijs (tot 1800 was onderwijs een kerkelijke aangelegenheid, thans was het een staatsaangelegenheid geworden). Mogelijk weerhield dit „ideologische” geschilpunt ouders er van hun kinderen naar een openbare school te sturen. Tot slot moeten we bedenken, dat factoren als periodiek optredende ziektegolven, de begaanbaarheid van de wegen, de afstand naar de school, de weersomstandigheden en de (on)kunde van de onderwijzer invloed uitoefenden op het schoolbezoek. Welke van de bovengenoemde factoren voor IJsselstein een rol speelden, zullen we nu nagaan.

Financiële omstandigheden

In de eerste helft van de negentiende eeuw was de economische situatie van ons land slecht. Een zeer groot deel van de bevolking leefde rond het bestaansminimum of was armlastig. Dat laatste wil zeggen dat men om te kunnen leven afhankelijk was van de goedgeefsheid van liefdadige instellingen.

Dit beeld gaat ook op voor de ingezetenen van IJsselstein. Een aantal mensen leefde van de bedeling, en daarnaast waren er zeer veel mensen die daarvoor net niet in aanmerking kwamen: de minvermogenden. Het was voor deze mensen een zware opgave het schoolgeld te voldoen, „het verzuim van het onderwijs, meestal uit armoede, valt in het oog”. De tarieven waren in IJsselstein dan ook niet gering. We kunnen dat illustreren door een vergelijking te maken met Jutphaas. Diende men te Jutphaas maandelijks voor lezen 20 à 25 cent te betalen, in IJsselstein kwam dit op een bedrag van 75 cent. Voor schrijven en rekenen berekende Jutphaas een tarief van resp. 40 à 45 cent en 50 à 55 cent, terwijl men er in IJsselstein maandelijks resp. *f* 1,15 en *f* 1,50 voor moest neertellen. Vooral gezien de erbarmelijke financiële situatie van veel inwoners van IJsselstein is het begrijpelijk, dat velen hun kinderen om deze reden liever thuis hielden. De schoolopziener heeft dat heel goed ingezien. Hij lanceerde verschillende voorstellen voor geheel of gedeeltelijk

kosteloos onderwijs voor de armen en minvermogenden: de oprichting van een armenschool, de oprichting van een schoolfonds, betaling van schoolgeld naar draagkracht. De gemeente wees zijn plannen af.

Weerstand tegen openbaar onderwijs

Zowel bij katholieke als bij hervormde ouders bestond blijkbaar de mening, dat het onderwijs op algemeen christelijke grondslag onvoldoende was voor hun kroost. Beide gezindten verzorgden daarom elk een aantal uren godsdienstonderwijs, weliswaar buiten het schoolgebouw maar binnen de schooltijd. De meeste weerstand tegen het karakter van het openbaar onderwijs was afkomstig van katholieke zijde. Al in 1817 constateert de schoolopziener de afwezigheid van veel kinderen vanwege de „Roomsche Katholieke leerling”. Maar vooral na 1832 maakt hij vaker een opmerking over het schoolverzuim om godsdienstige redenen. Het blijkt ook duidelijk uit het feit, dat kinderen van (de openbare)

Een dorpschool uit het begin van de negentiende eeuw.

school werden gehouden telkens wanneer er een andere mogelijkheid werd geboden. Als eerste voorbeeld noemen we de kleinkinderschooltjes, die werden beheerd door katholieke vrouwen. In 1835 waren er vier in getal, die tesamen dagelijks 100 kinderen onderricht gaven in „bidden, breijen, en een weinig spellen”. De schoolopziener signaleert deze voorkeur: „De Roomsgezinden, die het grootste deel der bevolking uitmaken, stellen er geen prijs op (op openbaar lager onderwijs - aj), of verkiezen kleine kinderschoolhouders”.

Een andere mogelijkheid om katholiek onderwijs te volgen, deed zich enkele jaren later voor. Vanaf 1839 tot 1845 gaf een zekere Frantzen, zonder toestemming van de autoriteiten, aan tenminste 17 kinderen les. De huur van het gebouw en het schoolgeld van de arme kinderen werden betaald door de R.K. Diaconie. Deze edelmoedige daad is des te opmerkelijk, aangezien vrijwel geen kind (van onvermogen ouders) op kosten van de R.K. Diaconie het openbare onderwijs volgde.

Over de bereidwilligheid van zowel de R.K. als de Protestante instellingen om kinderen openbaar onderwijs te laten volgen op kosten van de respectievelijke diaconiën, zijn herhaaldelijk klachten te lezen in de verslagen. Daarbij lijkt de onwil van de kant van de Hervormde Diaconie meer uitzondering dan regel, getuige de opmerking „de onderwijzers klagen zeer over het ongeregeld schoolgaan, zelfs van de Hervormde Diaconie”. De R.K. Diaconie laat het echter vaker afweten. Arntzenius schrijft in 1833 „van de Roomsche Diaconie gaat alhier niet een kind ter school”, en in 1835 wijt hij het grote schoolverzuim in IJsselstein onder meer aan de houding van de R.K. Diaconie.

Ziekte

In het algemeen waren in IJsselstein als gevolg van een of andere ziekte 30 à 50 leerlingen afwezig. En het ligt voor de hand dat kinderen ook werden thuisgehouden uit angst voor besmetting. In het vroege voorjaar van 1817 was de schoolbevolking vrijwel gehalveerd als gevolg van de kinkhoest: van de 120 leerlingen ontbraken er op dat moment 50. In de dertiger jaren was het verschillende malen goed raak. In '30 was het de mazelen, in '32 „koortsziekte” en in '34 de mazelen,

kinkhoest en koortsen die vele kinderen in bed hield.

Afstand

Voor veel ouders moet de afstand naar de school een belemmering zijn geweest om hun kinderen er heen te sturen. In 1824 woonden maar liefst 230 van de 545 schoolplichtige kinderen buiten de stad. „Het grondgebied (van de gemeente IJsselstein - aj) strekt zich tot een aanmerkelijken afstand in den omtrek uit” en men kan zich voorstellen, dat dit met name in het najaar en de winter de tocht naar school bemoeilijkt.

Om deze reden werd op initiatief en op kosten van enkele ouders in de Achtersloot begin jaren '20 een schoolje opgericht, dat zeer goed en regelmatig werd bezocht. De school kon echter niet lang voortbestaan.

Omdat zowel de gemeente IJsselstein als Gedeputeerde Staten weigerde om financieel bij te springen. Het gevolg was, dat wederom vele kinderen van regelmatig onderwijs waren verstoken. Waarom die ouders in Achtersloot zo graag een school dicht bij huis wilden, blijkt uit onderstaand staatje. Zelfs de meeste kleine kinderen, die van jonger dan 5 jaar, moesten een uur tot anderhalf uur lopen. De geschiedenis verhaalt overigens niet of het slootje springen, kersen plukken, rinkelrooien of anders speels oponthoud in de berekening is opgenomen.

woonachtig in de Achtersloot

<i>afstand tot IJsselstein</i>	<i>aantal kinderen 5-12 jaar</i>	<i>aantal kinderen jonger dan 5 jaar</i>
45 minuten	4	2
50 minuten	1	5
55 minuten	5	3
60 minuten	5	3
65 minuten	2	1
70 minuten	6	6
75 minuten	11	6
80 minuten	13	6
85 minuten	11	7
90 minuten	4	1
95 minuten	5	4

Wordt vervolgd.